

SINIF KAVRAMININ KÖKENİ VE POLİTİK EKONOMİK BİR MUKAYESE

Anıl BAŞARAN¹

Özet

Bu çalışmada sosyal bilimlerin önemli kavramlarından birisi olan “sınıf” kavramı üzerinde durulmaktadır. Önce sınıf kavramının etimolojik ve tarihsel kökenleri incelenmekte ve daha sonra toplumların sınıf yapılarının özellikle feodalizm ve kapitalizm dönemlerinde nasıl dönüştüğü ele alınmaktadır. Çalışmanın asıl amacı ise Smith ve Marx’ın sınıf kavramına yaklaşımlarının politik ekonomik bağlamda bir mukayesesini yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sınıf, Sınıf teorileri, Feodalizm, Kapitalizm, Politik ekonomi

The Origin of the Concept of Class and a Political Economic Comparison

Abstract

This article examines the “class” as one of the most significant notion of social sciences. Primarily, the etymology of the term and then the historical roots of the notion of class are investigated. After that the question of how this notion transformed in the ages of feudalism and capitalism is adressed. The aim of this study is to compare the approaches of Smith and Marx on the notion of class in the context of political economy.

Key Words: *Class, Class theories, Feudalism, Capitalism, Political economy.*

---

¹ Anıl Başaran, Araş. Gör. Gazi Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, anbasaran@gmail.com

Giriş

Tarih boyunca insanlar, statü, mülkiyet, iktidar gibi alanlar itibariyle toplum içinde eşitsiz konumlara dağılmışlardır. Bu farklılıkları veya eşitsizlikleri ifade etmek için ise çeşitli kavramlar kullanılmıştır. Bu kavramlar bazen sosyal bir tabakayı, bazen de sosyal bir sınıfı işaret eden nitelikler taşımıştır. Sınıf veya tabaka olsun, bu kavramların hepsi toplumdaki hiyerarşik konumların belirlenmesi için kullanılmıştır.

Sınıf kavramı genelde tek başına, sosyal sınıfın yerine eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada daha çok sınıf kavramı üzerinde durulacaktır. Sınıflar, uzun yıllardan beridir toplumların ve bu toplumların yapısının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Sınıflar bugünkü modern kavramsal anlamıyla olmasa da bir olgu olarak, geleneksel toplumlarda veya başka bir ifade ile Sanayi Devrimi öncesi toplumlarda da mevcuttur. Ancak Sanayi Devrimi sonrası oluşan yeni toplum yapısıyla beraber, üretim ilişkilerinin şekillendirdiği sınıf kavramı ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu çalışmada sınıf kavramının tarihsel ve etimolojik kökenlerine kısaca değinilecek, ayrıca sınıf teorileri, elit teorileri ve tabakalaşma teorileri arasındaki farklar da kısaca vurgulanacaktır. Daha sonra kapitalizm ve Sanayi Devrimi öncesindeki toplumsal aşama olan feodalizm çağındaki sınıfı çağrıştıran toplumsal kategoriler ele alınacaktır. Kapitalizm çağının en önemli iki teorisyeni olan Adam Smith ve Karl Marx'ın düşünceleri ise kapitalizmle beraber dönüşüme uğrayan sınıfsal yapılar içerisinde tahlil edilecektir.

Bu bağlamda önce, Smith'in *Milletlerin Zenginliği* adlı eserinde çizdiği sanayi toplumunun yapısı içerisinde önemli yer tutan toplumsal sınıfların konumları ve birbirleri ile olan ilişkileri izah edilmeye çalışılacaktır. Son kısımda ise sınıf kavramına farklı bir perspektiften bakan Marx'ın fikirleri değerlendirilecektir. Marx'ın sınıf meselesine bakışı, onun uzlaşmaz bir çatışma olarak nitelendirdiği kapitalistler ve proletarya arasındaki mücadele yaklaşımı çerçevesinde ele alınacaktır. Marx klasik politik ekonominin eleştirisini yapan bir iktisatçı olarak, kendisinden önceki iktisatçılardan belirli noktalarda ayrılmaktadır. Marx'ın sınıfa dair düşünceleri de, onlardan net biçimde ayrıldığı teorilerinin en başında gelmektedir.

1. Sınıf Kavramının Gelişimi

Sınıf sözcüğünün etimolojik kökenlerine bakıldığında bu sözcük, Fransızca'da (*classe*) 14. yüzyıldan itibaren öğrenci gruplarını (*group of students*), İngilizcede (*class*) ise 16. yüzyıldan sonra askeri grupları ifade etmek için kullanılmıştır. Etimolojik olarak sınıf sözcüğü, her iki dilde de Latince “ayırma, bölme, filo” gibi anlamlara gelen “*classis*” sözcüğünden türemiştir. 17. ve 19. yüzyıl Fransızcasında sınıf, kategori anlamına daha yakın olarak kullanılmaktadır. Ancak sınıf özellikle İngiliz dilinde, bugün yaygın olan “toplumun statülere göre ayrılması” anlamıyla kullanılmaya 18. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Almanca sınıf bilinci (*class consciousness*) gelen *klassenbewusst* ise 20. yüzyılın başlarında düşünce yazınına girmiştir (Barnhart Dictionary of Etymology, 1988).

Dolayısıyla sınıf sözcüğünün etimolojik kökenlerinden hareketle ve kendisine yüklenen anlamları itibariyle bir kavram olarak ortaya çıkışının 18. yüzyılın sonlarına doğru önce İngiltere’de, 19. yüzyılda ise Avrupa’daki diğer ülkelerde gerçekleştiği söylenebilir. Sınıf sözcüğü bu noktadan itibaren önceki anlamlarının aksine, başka anlamlar içermeye başlamış ve toplumsal ilişkiler üzerine düşünmenin bir aracı haline gelmiştir. Yani sosyoloji ve siyaset biliminin önemli bir unsuru olan sınıf, toplumsal olguları açıklamaya yönelik fikirler içerisinde bir kavram olarak gelişmeye ve dönüşmeye başlamıştır (Beneton, 1991: 11).

Toplumun bir güç ve etki sıralamasını oluşturan sınıflara veya tabakalara ayrılması, düşünürlerin ve özellikle sosyal bilimcilerin daima ilgisini çeken evrensel özellikler olarak düşünce tarihinde yer almıştır. Toplum içindeki eşitsizlikler, insanlık tarihinin büyük bir kısmında değiştirilmesi asla mümkün olmayan bir olgu olarak kabul edilmiştir (Bottomore, 1961: 71). İnsanlar tarih boyunca birbirlerini toplumsal bir hiyerarşi kapsamında sıralarken akrabalık, iktidar, servet ve başarı gibi bazı özellikleri esas almışlardır. Tarihin her döneminde bu özelliklerden hangisinin öncelik kazandığı, o dönemin toplumsal yapısına göre değişiklik göstermiştir. Örneğin feodal toplumda, insanların daha çok doğuştan ve kan bağı ile kazandığı ve asla değişmeyeceğine inandığı özellikler (soyluluk, kölelik vb.) söz konusu iken kapitalist toplumda ise asıl belirleyici olan, üretim ve mülkiyet ilişkilerinden kaynaklanan iktisadi güç olgusudur.

Sosyologlar ve siyaset bilimciler, özellikle “eşitsizlik” meselesini merkeze alarak, toplumların iktidar yapısı ve güç ilişkilerini anlamak için sınıf kavramına başvurmuşlardır. Toplumsal düşünce tarihi içinde hem elit hem de sınıf kavramları üzerine teoriler geliştirilmiştir. Sınıf teorilerinde ekonomik eşitsizlikler asıl hareket noktası iken, elit teorilerinde² ise daha çok toplumsal veya politik eşitsizlikler temel alınmaktadır.

Max Weber'e (2003: 270) göre sınıflar, herhangi bir sosyal topluluktan toplumsal eylemler itibariyle ayrışmaktadır. Weber, bir sınıfın var olabilmesi için (a) Bir grup insanın yaşam olanaklarının nedensel unsurunun ortak olması, (b) Bu unsurun, mal sahibi olmak ve gelir elde etmek gibi iktisadi çıkarlarca temsil edilmesi ve (c) Yine bu unsurun, meta ve işgücü piyasalarının koşullarında izlerinin olması gerektiğini vurgulamıştır. Özet olarak sınıf konumu 'Kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip oldukları çeşitli olanaklar' anlamına gelmektedir.

Sınıf kavramının ayrıca, bir sınıf sisteminin ya da sosyal tabakalaşma olgusunun içinde belirli bir konum anlamına geldiği de görülmektedir. Sosyal tabakalaşma ile sınıflar benzer görünse de, birbirinden farklı kavramlardır. Sınıfları, kastlardan ve sosyal tabakalaşma türündeki kategorilerden ayıran başlıca nitelik, sınıfların esas itibariyle iktisadi gruplar olmalarıdır (Bottomore, 1961: 76). Sınıf kavramını tabakalaşma üzerinden tanımlayan görüşlere göre toplumlar, örgütlenme biçimlerinden ziyade tanımlayan kişinin öznel olarak tanımladığı tabaka veya gruplardan oluşmaktadır. Tabakalaşma yaklaşımı, toplumları gelir veya statü açısından hiyerarşik bir derecelendirmeye tabi tutarken, toplumun yapısal karakterini gözden kaçırabilmektedir (Öngen, 1994: 31).

Burada sözü geçen "statü" de bazen sınıf kavramı ile karıştırılmaktadır. Oysa toplumdaki otorite ya da iktidar gibi hiyerarşik dereceleri ima eden statü, toplumsal çözümleme açısından sınırlı bir perspektif sunmaktadır. Statü her ne kadar sınıf kavramına benzer gibi görünse de, insanların kendi konumunu veya başkalarının bu konumu nasıl algıladığıyla ilgili bir noktaya

---

² Sosyoloji ve özellikle politik bilim yazınının önemli alanlarından birisi olan elit teorileri üzerinde çalışan en ünlü isimler Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca, Robert Michels ve Max Weber'dir. Bu teoriler temel olarak devlet ve nitelikli uzman yöneticilere ihtiyaç duyan büyük organizasyonların yönetim kadrolarında özel insanların bulunması gerektiği üzerine kuruludur. Mosca siyasi sınıfları (*political classes*) tanımlamak için 'siyasi elitler' (*political elites*) kavramını kullanır. Mosca'ya göre siyasi elitler, yönettikleri kişiler üzerinde maddi, entelektüel ve ahlâki üstünlüğe sahiptir. Pareto ise toplumsal hareketliliğin sınırlanmadığı bir toplumda elitlerin en yetenekli ve değerli bireyleri yetiştireceğini vurgulamaktadır (Higley, 2010: 161). Ayrıca Mosca ve Pareto'nun elit teorilerinin detaylı bir analizi için bkz. (Kolegar, 1967).

işaret etmektedir. Statü kavramı daha çok insanların yaşam biçimi ve tüketim kalıplarına dair fikir verdiğinden, toplumsal çalışmalarda yanıtıcı olabilmektedir. Dolayısıyla sınıf ve statü gibi kavramlar benzerlik taşısa da, birbirlerinin yerine kullanılmaları mümkün görünmemektedir (Öngen, 1994: 31).

Aron'a (1973: 47) göre sınıf analizinde iki ayrı sosyolojik yaklaşım vardır. Bunlardan ilki Amerikan sosyolojisinden beslenen nominalist yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre sınıflar ve tabakalaşma sistemi arasında bir ayırım yapılmaz. Sınıf kavramı gerçek bir bütünden ziyade, bireylerin oluşturduğu bir yığın olarak ifade edilir. Her bireyin içinde bulunduğu konum, başkalarının fikrine göre şekillenir. İkinci yaklaşım ise realist yaklaşım olarak adlandırılmaktadır. Burada sınıf, hem maddi olgulara hem de bireylerin bu olgulara dair oluşturduğu ortak bilinç etrafında gerçekleşen hakiki bir bütünü temsile etmektedir. Realist yaklaşıma göre sınıf ve tabakalar birbirinden farklı olarak değerlendirilmektedir. Sınıf kavramı tabaka sistemini kapsayan bir nitelik taşır, yani sınıfların içinde çeşitli tabakalar mevcut olabilir ve bu tabakaların ortak bir anlayışa sahip olması zorunlu değildir. Bu yaklaşımda esas olan sınıfların ortak bir bilinç ve hareket tarzı taşımalarıdır. Özetle realist yaklaşım, sınıfın tarihi bir gerçeklik olduğunu ve ortak bir bilinç etrafında toplanan bireylerden oluştuğunu vurgulamaktadır. Bu iki yaklaşım arasındaki temel farklılık; nominalist yaklaşımın bireylere ve bireyler arasındaki ilişkilere önem vermesi iken, realist yaklaşımın ise bireylerin ortak bilinç ve hedeflerini temel almasıdır.

Sınıf analizleri, genellikle üretim ilişkilerinden kaynaklanan konumlardan hareket etmektedir. Dolayısıyla bu analizler, Aron'ın ayırımı bağlamında realist yaklaşıma daha yakın durmaktadır. Üretim ilişkilerine dayanan sınıf çalışmalarının en olgun hali ise toplumsal yapının en hızlı dönüşümüne sahne olan kapitalizmle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır.

2. Kapitalizm Öncesi Dönemde Sınıflar

Eski Yunan (Antik) düşünce geleneğinin en önemli temsilcilerinden olan Platon ideal devletinde; besleyiciler, koruyucular ve yöneticilerden oluşan üçlü bir ayırım yapmıştır. Yine Platon'un öğrencilerinden olan Aristo da; alt, orta ve üst sınıflar olmak üzere üçlü bir toplumsal kategori sistemi geliştirmiştir (Şenel, 2008: 158). Hem Platon'un, hem de Aristo'nun kategorik ayrımlarına bakıldığında; onların sosyal sınıflardan daha çok; sosyal

tabakalaşma olgusunu kastettikleri anlaşılmaktadır. Bu düşünürlerin fikirlerini Antik dönemde ortaya attıkları düşünüldüğünde, o dönemde belirgin bir şekilde toplumsal farklılaşmanın görülmediği ve bundan dolayı ilişkisel ve kavramsal anlamda sosyal sınıfların oluşmadığı dikkat çekmektedir. Antik dönem düşünürlerinin zihnindeki toplumsal sınıflar, tabakalaşma veya katmanlaşma niteliği taşıyan bir ayrışma olarak görünmektedir. Bu düşünürlerin sınıfı çağrıştıran düşüncelerindeki ayrımın tamamen meslek gruplarına göre olması da; sosyal tabakalaşmayı ima ettiklerinin diğer bir kanıtıdır.

Antik döneme dair en detaylı çalışmalardan birisini yapan Finley'e (1973: 49) göre bugünkü anlamıyla sınıflar, ilk olarak üretim araçları sahipliğine göre ve ikinci olarak ise üretim araçları sahipleri içinde kendisi çalışanlar veya başkasının emeğini çalıştıranlara göre tanımlanmaktadır. Günümüz için geçerli olan bu sınıflandırma yöntemiyle Antik toplumları analiz etmek, pek mantıklı olmamakla birlikte anakronik hatalara da yol açabilecektir. Dolayısıyla üretim ilişkileriyle beraber şekillenen sınıfların kökenini daha çok Orta Çağ Avrupa'sındaki feodal yapıda aramak gerekir.

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile Avrupa, imparatorluğun oluşturduğu güven ortamı ve yasalardan uzak kalmıştır. Bu noktadan sonra oluşan yönetim boşluğu ise, feodal bir hiyerarşinin meydana getirilmesiyle giderilmiştir. Ancak bu hiyerarşi bugünkü kavramsal anlamıyla sınıfsal bir nitelik taşımamaktadır. Feodalite çağında sınıf kavramı tam olarak oluşmamış olsa da; bu dönemde daha çok sosyal katmanları ya da tabakaları çağrıştıran yapıların olduğu söylenebilir. Bu tür toplumlarda insanlar mesleki konumları, iktidarlarının veya saygınlıklarının gücü gibi özellikleriyle farklılaşan ve birbirlerinin altında veya üstünde yer alan tabakalar içinde yer almaktadırlar (Bloch, 1983: 352).

Feodaliteye karşı en büyük mücadeleyi veren ve bu sistemi ortadan kaldırmaya çalışan Fransız devrimcileri için soyluluk kavramı feodaliteden ayrı düşünülemezdi ve onun en önemli parçasıydı. Ancak feodal toplumlarda her egemen sınıfın, aynı zamanda soylu bir sınıf olmadığı da görülmektedir. Çünkü bir sınıfın soylu sıfatını hak edebilmesi için, iki koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir. Birincisi, en başta kendine özgü bir statüsünün olmasıdır. Ayrıca bu statü, onun üstünlüğünü somutlaştıran bir nitelikte olmalıdır. İkincisi ise, bu statünün devamlılığının kan bağı ile sağlanıyor olmasıdır (Bloch, 1983: 353).

Feodal dönemdeki egemen sınıfa yani lordlara, toprak sahipleri sınıfı da denilmektedir. Zira bu egemen sınıf, gelirlerinin büyük kısmını toprak gelirlerinden elde etmektedir. Ancak diğer taraftan, mülkiyeti altındaki toprakların üzerinden geçenlerden alınan haraç gibi, pazar hakkı ve bazı meslek erbabından alınan aidatlar gibi gelirler de oldukça büyük miktarlardadır. Fakat bu gelirler, toprak gelirlerinin yanında ihmal edilebilecek düzeylerde kalmaktadır. Soyluların içerisinde *senyörlük* sınıfına mensup olmayanlar var ise de, toprak sahibi olanlar ve bu toprağın kullanım hakkını belli bir sözleşme ile devredenler, *senyörler* sınıfına dâhil olurlar (Bloch, 1983: 360).

Feodal hiyerarşide *serf* ya da köylünün üstünde bir *lord*, daha sonra kendisinin de bağlı olduğu bir üst lord (malikâne lordu) olan ve krala kadar uzanan bir sistem vardır. Derebeyleri olarak da adlandırılan feodal beyler, altındaki *vassallara* para, yiyecek, emek veya askeri hizmetleri karşılığında *fief* adı verilen toprakları kullanma hakkını vermişlerdir. Vassallar soylulara karşı sadakat ve bağlılık yemini eden kişilerdir. ‘*Vassalite zinciri*’ de denilen bu hiyerarşik düzenin en altında da, toprağı işlemekle yükümlü olan serfler ya da köylüler olarak tanımlanan kişiler vardır. Soylular arasındaki bağımlılık ilişkisi, kişinin kişiye bağımlılığı iken, serf toprağına bağımlı kılınmıştır (Kılıçbay, 1982: 237).

Feodal sistem, genellikle bir üretim tarzı olarak tanımlanırken ayrıca içerdiği karmaşık toplumsal ilişkiler bağlamında da çeşitli analizlere konu edilmektedir. Örneğin Dobb (1992: 34), bu sistemi ‘Feodal serflik’ ismiyle de anmakta ve bu toplumsal ilişkiler sistemini, üretim aletlerinin basit ve ucuz olduğu, üretimin büyük ölçüde bireysel nitelikler taşıdığı ve işbölümünün çok ilkel bir gelişmeye sahip olduğu düşük bir teknik seviyede görmektedir. Zira feodal sistem temel olarak, tarıma dayalı bir sistemdir. Feodal sistemde serflerin hemen hemen hepsi başka bir yapıya bağımlı bir şekilde yaşamaktadır. Lordlar, serflerin kendileri için var olduğuna inanmaktadır. Lordla serf arasında herhangi bir konuda eşitliğin olacağı düşüncesi bile imkânsızdır. Serfler, lordların istediğı biçimde topraklarda çalışmak mecburiyetindedir. Lord açısından altındaki serfle, sahip olduğu hayvan arasında pek bir fark yoktur. Serflerin kölelerden farkı, topraktan ayrı olarak satılamamasıdır. Ancak serflerin, toprağı bırakıp kaçması da mümkün değildir. Zira yakalandıkları zaman çok ağır cezalarla karşılaşabilmektedirler (Huberman, 1974: 15).

Kentlerin gelişmesi ve yeni pazarların doğmasıyla birlikte ticaret hayatı da canlanmaya başlamıştır. Kentler sadece feodal sisteme değil, ayrıca feodal sistemin dışında kalan geniş bir ticaret ağına da bağlıdır. Bu kentlerin nüfusu da, senyör ve serflerin haricindeki yeni bir toplumsal sınıftan oluşmaktadır. Bunlar, o dönem itibariyle tamamen kendi yaşam koşullarını oluşturmaya çalışan burjuvalardır. Burjuva sınıfı, hem ticaret gibi faaliyetlerden kâr, hem de özgürlük, özerklik ve okullar içerisinde yeni bilgilere ulaşmak gibi amaçlar peşinde koşan yeni bir sınıftır. Leo Huberman, bu yeni sınıfın doğması ve feodalizm çağının sona ermesi üzerine şunları yazmıştır (1974: 160):

“İngiltere’de 1689’a kadar ve Fransa’da 1789’dan sonra pazar serbestliği kavgası orta sınıfın zaferiyle sonuçlandı. Feodalizme öldürücü darbeyi Fransız Devrimi vurduğuna göre Orta Çağ 1789’un bitirdiği söylenebilir. Dua edenler, savaşanlar ve çalışanlarıyla feodal toplumun yapısı içinden bir orta sınıf doğmuştu. Bu sınıf yıllar boyunca güçlenmişti. Feodalizme karşı uzun, zorlu bir savaş vermiş ve bu savaşta üç dönüm noktası sayılan çarpışma olmuştur. İlki, Protestan Reformu, ikincisi İngiltere’nin Şanlı Devrimi ve üçüncüsü de Fransız Devrimi’dir. Burjuvazi, 18. yüzyılın sonunda artık, eski feodal düzeni yıkacak kadar güçlenmişti. Feodalizm yerine, malların serbest mübadelesine dayanan, öncelikle kâr elde etme amacı güden değişik bir toplumsal sistem, burjuvazi tarafından kuruldu.

Bu sisteme kapitalizm diyoruz.”

Wood, (2003: 21) kapitalizmin doğuşunu tetikleyen ticaretin, kentlerin büyümesi ve tüccarların özgürleşmesiyle canlanan bir faaliyet olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla burada kapitalizmin kentlerle birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Kentler, kapitalist üretim biçiminin ilk nüvelerini barındıran mekânlardır. Kentler, erken modern dönem itibariyle farklı ve eşi benzeri görülmemiş bir bağımsızlıkla doğmuş ve ticaretin merkezi haline gelerek kendilerini eski kültürel sınırlamalardan kurtaracak olan bağımsız kentli sınıfın, yani burjuvanın egemenliği altına girmiştir.

Dobb ise (1985: 26) serf emeğinin, ücretli emeğe dönüşme sürecinin şu aşamalardan sonra gerçekleştiğini vurgulamıştır: Birincisi, küçük üreticinin kendini feodal yükümlülüklerden

büyük ölçüde kurtarması; ikinci aşama ise, küçük üreticilerin üretim araçları üzerindeki mülkiyetlerinden (küçük arazi parçasından veya hayvanlarından vs.) ayrılmak zorunda kalmalarıdır. Bu aşamadan sonra kendileri geçinmek için emeğini ücret karşılığında satmak zorunda kalmıştır.³ Feodal sistemdeki arazilerin özel mülkiyete dönüşme şeklinin ise herhangi bir önemi yoktur. Bu arazilere doğrudan el koyulması ile yoksulluk ve borçlar yüzünden devralınması aynı neticeleri doğurmuştur. Ancak bunların hiçbirisi geçiş⁴ sürecinin özünü değiştirmemektedir.

Kapitalizmin dünya sahnesine çıkışıyla birlikte, sınıf kavramının önemi daha da belirginleşecektir. Feodalizm çağı sonrasında, modern kapitalist toplumu oluşturan iki asıl sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıflar; işçiler ve kapitalistlerdir. Kapitalist toplumun işleyişini açıklamaya çalışan düşünürler, zaman zaman toprak sahipleri sınıfına değinse de; asıl olarak düşüncelerini, kapitalistler ve işçi sınıfı arasındaki mücadele üzerinden oluşturmuşlardır. Bundan sonraki bölümde, kapitalizmin meydana getirdiği yeni toplumsal düzenin içerisindeki bu sınıflara ilişkin ortaya atılan düşünceler, Smith ve Marx özelinde ele alınacaktır.

3. Adam Smith'in Düşüncesinde Sınıflar

Klasik politik ekonominin kurucusu olarak bilinen Smith'in geliştirdiği felsefi ve toplumsal kavrayış, iktisadi düşünce ve toplumsal bilimler açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Yeni oluşan kapitalist toplumu anlayabilmek için başka bir yaklaşımın gerektiğini Smith'ten önceki düşünürler de sezinlemişler ancak, bu yaklaşımı sistematik ve bütünsel bir hale ilk olarak Smith getirmiştir.

Smith'in toplumsal teori bağlamında üç önemli katkısından söz edilebilir. Birinci katkısı, metodolojik olarak doğal düzen geleneğinde açık bir kırılma yaratan ilk sosyal teorisyen

---

³ Proletarya veya ücretli emek sınıfının oluştuğu bu süreç, Marx tarafından "ilkel birikim" olarak tanımlanmaktadır.

⁴ Feodalizmin çözülmesi ve kapitalizmin ortaya çıkışı üzerine yapılan tartışmalar, 'Geçiş Tartışmaları' başlığı altında oldukça geniş bir yazına sahiptir. Bazı görüşlere göre feodalizmin çözülmesi yalnızca ticaret ve kentlerin doğuşuyla açıklanırken, Dobb ve Hilton gibi yazarlar buna itiraz etmişlerdir. Onlara göre aslında ticaret ve kentler, feodalizmin doğuşuyla gayet uyumlu nitelikler taşımaktadır ve feodalizmin çözülmesinin asıl nedeni köylü ve toprak sahipleri arasındaki mücadelelerdir. Sweezy ise feodalizmden kapitalizme geçişi bazı zorunlu dışsal zorunluluklara bağlamıştı. Daha sonra ise Brenner Sweezy'den farklı olarak, Dobb ve Hilton gibi feodalizmin çözülmesini içsel bir takım dinamiklere bağlamıştır. Geçiş Tartışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. (Wood, 2003) ve (İ. Üşür, "Geçiş Tartışmaları" içinde Dobb, 1992).

olmasıdır. Smith, fizyokrasinin⁵ Fransız düşünce geleneğinden beslenen rasyonel temelini, İngiliz deneyciliği ile değiştirmiş ve dolayısıyla teorik yasaları deneysel değerlendirmeye tabi tutarak sosyal teoriyi felsefeden ayırmıştır. Smith'in ikinci katkısı, geçim tarzının (*mode of subsistence*) belirleyici rolüne dayanan sistematik materyalist tarih anlayışını ilk geliştiren kişi olmasıdır. Üçüncü ve asıl katkısı, temel sınıf farkları çerçevesinde; kapitalistler⁶, toprak sahipleri ve ücretli çalışanlar olarak ayırarak, yeni oluşan kapitalist toplumu sistemli bir şekilde tahlil etmesidir (Clarke, 1991: 32).

Smith feodalizm çağını, üretilen artığın feodal lordlar ve onun kiracıları ile ruhban sınıfı ve takipçileri arasındaki paylaşımında yatan güç ve bağımlılıkla karakterize edilen bir dönem olarak görmektedir (Rima, 1998: 106). Diğer yandan Smith, iktisadi ve siyasi gücün toplumsal sınıflar arasındaki sınıf mücadelesi veya savaşı aracılığıyla yer değiştirebileceğine imkân vermemiştir. Smith'e göre insanlar toplumsal konumlarını devrimler veya mücadelelerle değil, gayet olağan koşullar altında kazanmakta veya kaybetmektedirler. Örneğin Smith, feodal toplum ve bu toplum soylu sınıflarına ilişkin şunları yazmıştır: “*Feodal yönetimde soyluların gücü, her yerde yaşanabilecek nedenlerden dolayı, mesela sanat, ticaret ve lüks tüketim gibi nedenlerden dolayı zayıflamıştır.*” (aktaran Song, 1997: 30).

Smith öncesindeki feodal toplum yapısında toplumsal kategoriler, çok katı bir şekilde ayrışmaktaydı. Her sınıf alnına yazılan kaderi yaşamakta ve hiçbiri diğeri olmadan zenginleşmemekteydi. Örneğin bir köylü asla bir soylunun düzeyine erişmeyi hayal edemezdi. Bu katı ayrımlardan uzaklaşılması, orta sınıfların toplum içerisindeki yükselişleriyle başlamıştır. Orta sınıf adı verilen bu grup, feodal kastların çizdiği sınırları aşmış ve soyluların karşısında yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştır (Perelman, 2010: 494).

Smith'in toplumsal sınıflara ilişkin düşünceleri üretim ilişkileri üzerine oturmaktadır. Bu durumu anlayabilmek için, öncelikle onun iktisadi faaliyetler özelinde geliştirdiği tarih

---

⁵ Toplumsal düşünce tarihinde, iktisadi faaliyetler esas alınarak oluşturulan sınıf kategorileri ilk olarak Fizyokratlar ve kurucuları Quesnay'den çıkmıştır. Quesnay'e göre iktisadi üretimi üç toplumsal sınıf gerçekleştirmektedir. Bu sınıflar tüccarlar (üretken sınıf), toprak sahipleri (dağıtıcı sınıf) ve zanaatkarlardan (verimsiz veya kısır sınıf) oluşmaktadır. Fizyokratların bu ayrımı sadece teknik anlamda bir ayrım gibi görünse de, daha sonraki sınıf analizlerine de önemli katkılar sağlamıştır (Beneton, 1991: 15).

⁶ Clarke'ın buradaki "kapitalist" ifadesi, Smith'in Milletlerin Zenginliği eserinde bir sınıf anlamına gelecek şekilde hiç geçmemektedir. Smith sermaye sahibi sınıf anlamında kapitalistin yerine *manufacturer* (üretici) veya *merchant* (tüccar) kelimelerini kullanmıştır. Ancak bu çalışmada anlatımda birliği sağlamak için, bu fark ihmal edilecek ve sermaye sahibi sınıf için yalnızca "kapitalist" ifadesi kullanılacaktır.

teorisine de değinmek gerekir. Brewer'a (2008: 4) göre Smith, "Avcılık, otlakçılık, tarım ve ticaret" gibi faaliyetlerden oluşan dört aşamalı tarih teorisini, toplumsal güçlerin insanlar üzerinde nasıl etkiler oluşturduğunu izah etmek için kullanmıştır. Smith'e göre birinci aşama olan "avcılık" (*hunting*), toplumun en ilkel ve kaba durumudur, Kuzey Amerika yerlileri de bu duruma örnektir. Toplumun ikinci aşaması "otlakçılık" (*pasturage*) veya çobanlıktır (*shepherds*) ve Smith bu toplum türüne, Tatarlar ile Araplar'ı örnek göstermektedir. Smith, üçüncü aşama olan tarım (*agriculture*) toplumlarını Roma İmparatorluğu'nun çöküş dönemine ve Alman ulusu ile İskit uluslarının doğuş dönemlerine referansla izah etmektedir. Bu aşamada tüm topraklar işgal altındadır ve toprakların büyük kısmı da birkaç tane toprak sahibinin elindedir. Dördüncü aşama olan ticaret (*commerce*) aşaması ise, feodalizm sonrası Avrupa'nın içinde bulunduğu kapitalizm çağıdır.

Smith'in toplumsal gelişme teorisinde toplum dördüncü aşamaya, yani ticaret aşamasına ulaştığı anda; soylu sınıfı gereksiz hale gelmiş ve insanlar daha bireyselci bir karaktere bürünmüştür. Bu aşama toplumun en gelişmiş aşamasıdır. Ancak toplumun iktisadi anlamda gelişmişliğini gösteren en önemli olan nokta, üretim tarzının tarım ve imalat (*manufacture*) sektörleri halinde ikiye bölünmüş olmasıdır (Skinner, 1999: 38).

İmalathanelerin sahibi olan kapitalist imalatçılar, tüccar ve ücretli işçilerden farklı bir karaktere sahiptir. Smith, kendi döneminde gözlemlediği bu kapitalist imalathanelerin önemini fark etmiş ve buradaki verimli potansiyelin üzerinde durmuştur. Smith, imalathanelerde gerçekleşen işbölümünden ve bu işbölümünün, özellikle emek verimliliğinde yarattığı artıştan çok etkilenmiştir. Smith, sanayi sermayesinin elde ettiği kârları, emeğiyle geçinenlerin elde ettiği gelir olan ücreti ve toprak sahiplerinin elde ettiği gelir olan rantı birbirinden ayıran ve dolayısıyla kâr, rant ve ücret gibi gelirlerin, daha önce sözü edilen toplumsal sınıf ayrımları bağlamında; sırasıyla kapitalistler, toprak sahipleri ve işçilere ait olduğunu gören ilk iktisatçıdır (Brewer, 1995: 184).

Smith kapitalist sistemde mülkiyet hakkının, sınıf farklılaşmasının temel nedeni olduğunu ifade etmiştir⁷. Smith'e göre mülkiyet hakkı kapitalist toplumda yaşayan insanların gelir

⁷ Toplumsal sınıflar ayrımının, üretim araçları mülkiyetinden kaynaklanan bir ayrım olduğunu gören Smith'in mülkiyet ilişkilerine bakışı, Marx'tan kesin bir biçimde farklılaşmaktadır. Smith mülkiyet hakkını kutsal ve doğal bir hak olarak görürken, Marx bu yaklaşıma eleştirel bakmaktadır.

kaynağını tayin etmiş ve bu gelir kaynakları toplumsal sınıf kategorilerinin belirleyicisi haline gelmiştir. Smith, insanın kendi emeği üzerindeki mülkiyetini en kutsal hak ve diğer tüm mülkiyet haklarının da temeli olarak görmektedir (Smith, 2012: 135).

Toprak sahipleri, Smith'in temel eseri olan Milletlerin Zenginliği'nde, iktisadi hayatta çok temel rolü olan bir sınıf gibi anlatılmamaktadır. Toprak sahipleri sadece, sahip oldukları toprak nedeniyle para geliri elde eden bir sınıftır. Bu sınıf topraklarını, aktif bir şekilde kâr peşinde koşan ve tarlaları kâr için kullanan kapitalist girişimcilere tahsis etmiştir. İktisadi süreç içerisinde toprak sahiplerinin rolü, kapitalistlerin aksine pasif bir roldür (Pack, 1991: 138).

Smith'in iktisadi teorisine göre, milletlerin zenginliğinin büyümesi, uzun süreçli bir nüfus artışı eğilimi ihtiyacını da beraberinde getirecektir. Nüfustaki artış gıda mallarına olan talebi de arttıracak, bu durum ise rantları yükseltecek ve toprak sahiplerinin lehine olan bir durum ortaya çıkacaktır. Bu yüzden toprak sahiplerinin, milletlerin zenginliğini büyütecek politikaların destekleyicisi olması gerekmektedir. Ancak ne yazık ki, zenginliğin büyümesine dönük politikalar, toprak sahibi aristokratların rahatlığının bir sonucu olan miskinlikleri yüzünden destek görmemektedir. Aristokratların tembellikleri, toplumun zenginliğini artıracak birçok hareketi engellemektedir (Smith, 2012: 281).

Smith, toprak sahiplerinin servetini de atıl bir servet olarak görmektedir. Onlar bu serveti, kendi hiçbir çabası olmadan elde ettikleri gelir sayesinde kazanmışlardır. Toprak sahibi aristokratların yaptıkları tek şey, rahatlıkla kazandıkları paralarını; yabancı şaraplar, yabancı gümüşler gibi üretime hiçbir katkısı olmayan mallara harcamaktır. Bu durum ise toplum içerisinde israfı teşvik etmekte, masrafları ve üretime faydası olmayan tüketimi arttırmakta ve her açıdan toplumu yaralayıcı bir durum ortaya çıkarmaktadır (Pack, 1991: 139).

Emeğiyle geçinenler, yani işçiler ise Smith'in toplumsal tahlilindeki diğer önemli bir sınıfsal kategoridir. Smith'e göre milletlerin zenginliğinin artması doğal olarak, işçilere olan talebi de arttıracaktır. Bu durum işçilerin reel ücretlerini de yükseltecektir. Smith reel ücretlerdeki bu yükseliş eğiliminin verimli bir döngüye hizmet edeceğini öngörmektedir. Smith'e göre emeğin ortaya çıkardığı üretimin ücretler ve kârlar arasında bölüşülmesi, işçiler ile kapitalistler arasındaki mücadelelerin de kaynağını oluşturmaktadır. Kapitalistlerle işçiler

arasındaki bu mücadeleler, her zaman ücretlerin nasıl belirleneceği konusunda geçmiştir. Smith, farklı çıkarlara sahip bu iki toplumsal sınıfın pek anlaşamadığını ifade etmiştir. Kapitalistler her zaman daha düşük ücret ödemek, işçiler ise her zaman daha fazla ücret almak istemiştir. Patron ve sanayiciler yüksek ücretlerin ülke içinde veya dışında satışları azalttığından şikâyetçi olmakta ve kendi kazançlarının azalmasından dolayı sızlanmaktadır (Smith, 2012: 108).

Oysa Smith'e göre yüksek ücretler işçileri daha fazla çalışmaya ve endüstrilerini geliştirmeye teşvik edecek, bu durum neticesinde tüm toplum iktisadi anlamda zenginleşmeye doğru ilerleyecektir. Smith emeğin karşılığı olan ücretleri, sınai ilerlemenin en büyük desteği olarak görmektedir. Smith ayrıca, düşük ücretleri emek verimliliği için gerekli bir dürtü olarak gören düşünceleri de eleştirmektedir. Ona göre emek verimliliğinin kaynağı düşük ücretler değil, aksine yüksek ücretlerdir (Smith, 2012: 110).

Smith kapitalistlerle işçiler arasındaki mücadelenin, hiçbir zaman eşitler arasında bir mücadele olmadığını farkındadır. İşçiler ile kapitalistler arasındaki mücadelede güçlü olan taraf, Smith'e göre hep kapitalistler olmuştur. Kapitalistlerin bu mücadelede neden üstün taraf olduğu Smith tarafından iki gerekçeye dayandırılmaktadır. İlk gerekçe, kapitalistlerin sahip olduğu muazzam servetin; onların mücadeleleri sırasında daha uzun süre ayakta kalmalarını sağlaması ve ayrıca bu servet vasıtasıyla kamuoyundaki algıyı istedikleri gibi lehlerine çevirebilmeleridir. İkincisi ise kapitalist sınıfın ihtiyaç duyduğunda, devlet yönetimini elinde tutanları kendi yanlarına çekebiliyor olmasıdır. Kapitalist sınıf o dönemde, sermayesini ve zenginliğini kullanarak toplumun her kesimiyle yakınlık kurabilmektedir (Smith, 2012: 282).

Smith ayrıca kapitalistlerin veya patronların, emek ücretlerini yükseltmemek için, genellikle zımnen ve sürekli olarak birleşme içerisinde olduklarını da ifade etmiştir. İşçiler bu birleşmeleri, etkileri ortaya çıkana kadar fark etmez. Fark ettiklerinde ise direnç gösterirler fakat güçsüz bir konumda olmaları dolayısıyla; hiçbir şeyi değiştiremezler. Hatta Smith'e göre patronlar, emekçilerin ve gündelikçilerin birleşmesine karşı acımasızca çıkarılmış yasaların uygulanması için yargı mekanizmasını bile baskı altına alabilmektedirler (Pack, 2010: 92).

Smith modern kapitalist toplumun üçüncü sınıfının, yani kapitalist sınıfın düzenbaz ve zeki bir karaktere sahip olduğundan bahsetmektedir. Smith'e göre kapitalistler aç gözlü ve tehlikeli bir eğilim taşımaktadır. Örneğin, yüksek ücretlerin piyasada yüksek fiyatlara sebebiyet vermesinden sürekli şikâyetçi olmaktadır. Çünkü kapitalistler, sattıkları malların fiyatları yüksek olduğu müddetçe, yabancı piyasalardaki rekabet gücünü kaybedeceklerine inanmaktadırlar (Pack, 2010: 77).

Smith, sıkı bir kapitalizm taraftarıdır. Ancak bazı liberal tezlere göre Smith'in kapitalizm savunusunun, kapitalist bir sınıf savunusu anlamına geldiği söylenemez. Hatta aksine Smith, kendisini tüccarların çıkarlarına karşı ücretli çalışanların ve tüketicilerin savunucusu olarak görmektedir (Smith'ten aktaran Long, 1998: 312).

Özetle Smith'in kendi düşüncelerinden de açıkça anlaşıldığı gibi, kapitalistlerle işçi sınıfı arasındaki mücadeleyi kabul ettiği bir gerçektir. Smith, kendisinden sonraki *laissez faire* taraftarı düşünürler gibi özel mülkiyet ve sınıf çatışmasının kaçınılmaz olgular olduğunu vurgulamıştır (Viner, 1928: 223). Smith, sınıf mücadelesini ve çatışmasını her ne kadar kabul etmiş gibi görünse de; bu sınıfların birlikte uyum içinde toplumsal refah yaratacağını ima eden bir iyimserliğe de sahiptir. Smith'teki bu iyimserlik, Marx'la birlikte yerini uzlaşmaz bir çatışmaya bırakmaktadır.

4. Karl Marx, Sınıflar ve Sınıf Çatışması

Marx, politik ekonominin yönteminden bahsederken; inceleme konusu olan bir ülkenin nüfusunun, bu nüfusun sınıflara bölünmesinin, kentlerde, kırlarda ve deniz kıyısındaki dağılımının dikkate alınması gerektiğini vurgular. Marx'a göre gerçek ve somut olanı konu edinen politik ekonomide, toplumsal bir eylem olan üretimin temeli ve öznesi olan nüfusla işe başlamak doğrudur. Ancak Marx nüfus üzerinde yoğunlaşmanın, bir yanılığın da beraberinde getireceğine işaret etmektedir. Nüfus ele alınırken, onu oluşturan sınıflar göz ardı edilirse, Marx bunun bir soyutlama haline geleceğine dikkat çekmiştir. Nüfusun ücretli emekçiler ve kapitalistler gibi sınıfların üzerine kuruldukları öğeler iyi bilinmiyorsa, bu sınıfların da boş sözcüklerden ibaret olacağını ifade etmektedir (Marx, 2005: 258).

19. yüzyılda, İngiltere’deki toplumsal hayatı ayrıntılı bir şekilde inceleyen Marx, toplumdaki sınıf ayrımlarına dair düşüncelerinin ne kadar yerinde olduğunu görmüştür. İngiltere’de yaşanan iktisadi gelişmeler, Marx’ın toplumun iki sınıfa ayrıldığı şeklindeki iddiasını net bir şekilde kanıtlamaktaydı. Bu sınıflardan birisi gittikçe zenginleşen küçük bir kapitalist sınıf, diğeri ise üretim araçları mülkiyetinden yoksun halde bulunan ve gittikçe fakirleşen sanayi işçileriydi (Bottomore, 1961: 78). Bu dönem, kapitalist üretim tarzının tüm şiddetiyle yaşandığı bir dönemdir.

Kapitalist üretimin temel koşulları Marx’a göre, meta piyasasındaki kutuplaşma çerçevesinde oluşmaktadır. Marx, ilkel birikim sürecini anlattığı *Kapital*’in birinci cildinde kapitalist üretimin temel koşullarını, parayla metanın sermayeye dönüşmesi ve sınıflar bağlamında şu şekilde ifade etmektedir (Marx, 2011: 687):

“Birbirlerinden tamamen farklı iki meta sahibi karşı karşıya gelmeli ve bunlar arasında ilişki kurulmalıdır; bir yanda, sahip buldukları değerler toplamını başkalarının emek güçlerini satın alarak arttırmaya can atan para, üretim ve geçim aracı sahipleri, öte yanda, kendi emek güçlerini satan ve dolayısıyla emek satıcısı olan özgür işçiler yer almalıdır. İşçiler iki anlamda özgür olmalıdır; köleler, serfler vb. gibi doğrudan doğruya üretim araçları arasında yer almamalı ama bağımsız çalışan çiftçiler vb. gibi de üretim araçları kendilerine ait olmamalıdır; bu gibi şeylerden yoksun, serbest ve boş kimseler olmalıdırlar. Meta piyasasındaki bu kutuplaşma ile birlikte kapitalist üretimin temel koşulları yerine gelmiş olur.”

Marx’ın 1848 yılında Engels’le birlikte yazdığı *Komünist Manifesto*, kendisinin sınıflara ilişkin düşüncelerini net biçimde yansıttığı bir eserdir. Marx *Manifesto*’da aynen şu ifadeleri kullanmıştır (Marx ve Engels, 2009: 116):

“Günümüze kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir. Özgür insan ile köle, patrisyen ile pleb, bey ile serf, lonca ustası ile kalfa, tek sözcükle, ezen ile ezilen birbirleriyle sürekli karşı karşıya gelmişler, kesintisiz, kimi zaman örtük, kimi zaman açık bir savaş, her defasında ya

toplumun tümüyle devrimci bir dönüşmesiyle ya da savaşılan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanan bir savaş sürdürmüşlerdir.”

Marx'a göre feodal toplumun yıkıntıları arasından doğan modern burjuva toplumu, sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırmamış ama eski sınıfların yerine yeni sınıflar, yeni baskı koşulları ve yeni mücadele biçimleri getirmiştir. Marx, her ne kadar *Kapital*'in bazı kısımlarında toprak sahipleri sınıfından bahsetse de, ona göre gelişmiş kapitalist bir toplumda, sadece iki sınıf var olacaktır: Burjuvazi ve proletarya (Marx ve Engels, 2009: 117). Marx'ın kapitalist toplum tahlili de esas olarak proletarya ve kapitalistler arasındaki sınıf çatışması üzerine oturmaktadır. Bu toplumdaki en önemli meseleler ise, mücadele ve kapitalistler ile proletarya arasındaki ücret pazarlığıdır.

Kırsal nüfusun mülksüzleştirilmesi ve bu nüfusu zor yoluyla ücretli işçiye doğru götüren süreç, Marx tarafından kanlı bir disiplin süreci olarak görülmektedir. Kapitalistlerin ilk olarak nerede ortaya çıktığına dair Marx'ın görüşleri, kapitalist çiftçinin doğuşuyla beraber şekillenmiştir. Kapitalistlerin doğuşu Marx'a göre yavaş ve yüzlerce yıl devam eden bir süreçtir. Bağımsız küçük toprak sahipleri ile serfler oldukça farklı mülkiyet ilişkileri içinde yaşamışlar ve feodaliteden ayrılışları da çok farklı iktisadi koşullar altında gerçekleşmiştir (Marx, 2011: 711). Marx, İngiliz toplumuna dair gözlemlerine dayanarak kapitalizmin özellikle önce tarımda; daha sonra da sanayide ortaya çıktığını ifade etmiştir. Tarımsal sermayeden, sanayi sermayesine geçişle beraber üretim ilişkileri de büyük bir dönüşüme uğramıştır.

Marx sanayi sermayesini; artık değer veya artı ürünün yalnızca ele geçirildiği değil, aynı zamanda yaratıldığı bir süreci içeren sermayenin yegâne biçimi olarak görmektedir. Bu nedenle sanayi sermayesiyle yapılan üretimin kapitalist bir niteliğinin olması zorunludur. Aynı zamanda sanayi sermayesinin varlığı; kapitalistlerle ücretli emekçiler arasındaki uzlaşmaz sınıf karşıtlığının da işaretidir (Marx, 2006: 56). Marx'ın kapitalist sınıf tasvirleri, üretim araçları mülkiyetini elinde tutan büyük tüccar ve bankerleri işaret etmektedir. Bunlar Marx'ın gerçekçi draması olan *Kapital*'in başkarakterleridir (Ollman, 1968: 580). Ayrıca Marx, sanayi burjuvazisinin ancak, modern sanayinin; bütün mülkiyet ilişkilerini kendisine göre biçimlendirdiği yerde egemen olabileceğini belirtmiştir (Marx, 1996: 43).

Marx'ın modern toplumun iktisadi kanunlarına ilişkin düşünceleri, Adam Smith'in milletlerin zenginliği tahlilinden net biçimde ayrılmaktadır. Marx'ın Smith'e ve hatta klasik politik ekonomiye olan eleştirisinin temelinde, kendisinden önceki iktisatçıların sermayeye yaklaşım tarzları vardır. Marx *“Sermaye bir ilişki olarak değil, hep bir şey olarak düşünülür”* (Marx'tan aktaran, Jacoby, 1978: 13) derken o şey, yani sermaye; içerisindeki tarihin, toplumun ve siyasetin buharlaştığı ve geriye kaba bir artık olarak kalan şeydir. Yani Marx sermayeyi sadece bir üretim aracı olarak değil, bir üretim ilişkisi ve hatta toplumsal bir ilişki olarak görmektedir.

Milios (2000: 290), Marx'ın klasik politik ekonomi geleneğine iki açıdan katkı yaptığını iddia etmektedir. Birinci katkısı; 'sınıf antagonizmi' kavramını, yani kapitalist toplumun çıkarları çatışan iki temel sınıfı olan kapitalistler ve ücretli emekçiler arasındaki uzlaşmaz çatışmayı getirmesidir⁸. Marx, rekabet içindeki bu sınıf kategorilerinin arasındaki birliğe, yani sınıf olmaktan doğan toplumsal sınıf gücüne de vurgu yapmaktadır. Marx'ın sınıf teorisi ayrıca, sınıf mücadelesiyle ortaya çıkan bir tür sınıf gücü teorisidir. Bu sınıflar tanımlanırken, özellikle sınıf mücadelesi bağlamında tanımlanmaktadır. Sınıf mücadelesi ortaya çıkmadan önce, bu sınıflar da yoktur ve bir sınıf, diğer bir sınıf kategorisinden ayrı olarak izah edilememektedir. Dolayısıyla sınıflar, bir 'birey grubu' olarak değil; bir “toplumsal ilişkiler ve pratikler” bütünü olarak görülmelidir. Marx'ın oluşturduğu sınıf teorisine oluşumuna paralel olarak ikinci katkısı ise, sınıf mücadelesi bağlamında belirli toplumları, aynı düzeyde güce sahip olmayan sınıfların oluşturduğu bir toplumsal ilişkiler bütünü olarak görmesidir. Milios'a (2000: 291) göre bu toplumlar, toplumsal evrimin bir sonucu olarak bazı dönüşümlere uğrasa da; eski toplumlardaki (feodal toplum gibi) tarihsel sınıf gücü sistemlerini ve çeşitli örgütlenme tarzlarını hâlâ muhafaza etmektedir.

Marx'ın özel olarak sınıfları ele alan bir çalışması yoktur ama çalışmalarındaki en temel hareket noktalarından birisi sınıflardır ve kendisinin sınıf düşünceleri sistematik bir düzleme oturtulmadığından karmaşık görünmektedir. Dolayısıyla Marx'ın sınıflara ilişkin ifade ettiği fikirler ancak, çeşitli yazılarında kullandığı argümanlardan süzülerek çıkarılabilir (Katz, 1992: 50). Marx, sosyolojik incelemelerini toplumsal değişimler ve kapitalizmin gelişmesi ile

---

⁸ Yani Marx, üretim araçlarının sahipleri ile işçileri antagonistik bir toplumsal konuma yerleştirmektedir. Bu konum ayrıca üretim araçları sahiplerini işçiler yerine makineleri kullanmaya ve böylece daha düşük ücretler ödemeye teşvik etmektedir (Infantino, 1998: 54).

birlikte daha da derinleştirmiş ve politik ekonomiden de beslenmeye çalışmıştır. Zaten Marx'ın iktisadi analizlerinin ayırıcı özellikleri değer teorisi ile sınıf çatışması etrafında şekillenmektedir. Değer teorisi ve sınıf çatışması, kapitalizmin başlangıcından sonuna (Marx'ın öngördüğü) dek; kapitalizmin politik ekonomisini oluşturacaktır. İktisadi koşulların değişmesi halinde, bunlar da değişecektir (Sau, 1980: 9).

Marx'ın sınıf üzerine düşüncelerinin temelinde yatan unsurları kavrayabilmek için, öncelikle Marx'ın sınıf olgusunu, kendi teorik çerçevesine hangi şartlar içerisinde eklediğini izah etmek gerekir. Marx'ın yaptığı toplum tahlillerinde sınıf kavramını tercih etmesinin nedeni, sınıfın toplumdaki diğer unsurlardan daha üstün olması değildir. Marx'ın sınıf kavramını temel alması sadece metodolojik gerekçelere de dayandırılmaz. Marx'ın bu tercihinin nedeni toplumun, daha çok tarihsel bir kavram olarak gördüğü sınıfın karakteri ile bu karakterin oluşmasında önemli bir etken olan sınıf mücadelesi süreçlerinin tahlil edilmesiyle anlaşılabilmesini düşünmesidir⁹. Dolayısıyla Marx'ın sınıf meselesine yaklaşımının felsefi olduğu kadar tarihsel, sosyolojik ve politik amaçlar taşıdığı da ifade edilebilir. Zaten Marx'ın sınıf kavramını kendi düşünce dünyasına katmasıyla, onun tarih ve toplum felsefesini geliştirmesi arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir (Öngen, 2002: 14).

Özetle sınıf ayrımı ve sınıf mücadeleleri, Marx'ın toplumsal teorisinin merkezinde yer almaktadır. Toplumsal sınıflar ve onların mücadeleleri; üretim ilişkileri ve güçlerinin, kendi gelişimlerinin, çelişkilerinin ve dönüşümlerinin taşıyıcısıdır (Therborn, 1980: 335). Dolayısıyla, sınıf teorisi bağlamında, eşitsizlik veya üstünlük gibi hiyerarşik kavramsallaştırmalarla Marx'ın kapitalist toplum tahlili anlaşılabilir. Zira Marx'ın sınıf yaklaşımındaki asıl önemli nokta, toplumsal ilişkinin kendi içindedir. Artığa el koyanlar ve üreticiler arasındaki bu ilişki dinamiği ise, toplumsal ve tarihsel süreçleri açıklayan çelişki ve çatışmaların etrafında şekillenmektedir (Wood, 2001: 92).

Marx, klasik politik ekonomi düşünürlerinin sınıf farklılığı meselesini kabul ettiklerini görmüştür. Ancak kendi özgün katkısını; uzlaşmaz bir sınıf mücadelesinin vurgulanması ve

---

⁹ Ayrıca Marx'ın düşüncesinde sınıf kavramı metodolojik olarak, mevcut durumun niteliğine göre sınıfları farklı düzeylerde toplulaştırmanın (*aggregation*) bir aracı olarak da kullanılmıştır. Örneğin "küçük, orta ve büyük köylü" veya "tekel burjuva ve tekel olmayan burjuva" gibi. (Patnaik, 2000: 3).

modern toplumdaki bu mücadelenin işçi sınıfın zaferiyle sonuçlanacağını ve sınıfsız bir topluma ulaşılacağını gösterilmesi şeklinde ifade etmiştir. Marx'ın klasik politik ekonomi eleştirisinin temelinde, klasik iktisatçıların sınıflar arası bölüşümü ele alırken sömürü ilişkisini ihmal etmeleri yatmaktadır.

Sonuç

Sınıf kavramının üzerinde uzlaşılan yaygın bir tanımı olmasa da, üzerinde ittifak edilen husus sınıfın üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümlerle birlikte gelişen bir tarihinin olduğudur. Toplumsal üretim ilişkilerinde yaşanan en büyük dönüşüm ise feodalizmden kapitalizme geçişle birlikte yaşanmıştır.

Feodalizm çağında hiyerarşik bir yapıyı ifade eden ve sınıfı çağrıştıran kavramlar olarak lordlar ve serfler gibi tarihsel kategoriler vardır. Feodal yapının çözülmesi ve daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak için mücadele veren kentli orta sınıfın, yani burjuvazinin tarih sahnesine çıkışıyla birlikte önemli değişimler yaşanmıştır. Serflerin ve küçük üreticilerin de üretim sürecine ücretli işgücü olarak eklenmesiyle, kapitalizm adı verilen yeni bir toplumsal düzen ortaya çıkmaya başlamıştır. Kapitalizme geçişle birlikte toplumsal düzenin veya bu düzendeki üretim tarzlarının değişmesi, toplumdaki sınıf yapılarının da dönüşmesine sebep olmuştur. Modern sanayi toplumları ortaya çıkmadan önce basit bir hiyerarşik ve tabakalaşmaya benzer anlamlar ifade eden sınıf olgusu, kapitalist üretim tarzının doğuşuyla beraber toplumsal çalışmalarda ihmal edilmesi mümkün olmayan bir kavram halini almıştır.

Smith bu yeni düzeni anlamaya yarayan en önemli disiplin olan politik ekonominin kurucusu olarak, çeşitli analizler yapmıştır. Smith, sınıf konusuna getirdiği yaklaşımla iktisadi ve siyasi gücün toplumsal sınıflar arasında, sınıf mücadelesi veya savaşı aracılığıyla yer değiştirebileceğine dair fikirler geliştirmemiştir. Yine de Smith, sınıflar arası mücadelenin varlığını kabul etmiştir ancak bu mücadele sonucunda toplumda bir şeylerin değişebileceğine pek ihtimal vermemiştir. Smith, kapitalist toplumdaki mevcut sınıfları (toprak sahibi, kapitalist ve işçi) ve bunların gelir kategorilerini (rant, kâr ve ücret) ayıran ilk iktisatçı olması sebebiyle de önem arz etmektedir.

Smith, kapitalist sistemdeki sınıf ayrımının mülkiyet ilişkilerinden kaynaklandığını ve toprak sahiplerinin toplumsal üretime katkısının olmadığını ve hayatlarını lüks tüketime harcayan aylak bir sınıf olduğunu vurgulamıştır. Smith'e göre kapitalist sınıf ise birikiminin sağlanması açısından önemlidir ve işçilerle birlikte, toplumsal refaha katkı yapan iki sınıftan birisidir. Smith kapitalist toplumda sınıflar arası mücadelenin, aynı zamanda eşitsiz koşullara sahip olanlar arasında gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ona göre kapitalist sınıf, bu mücadelede her zaman üstün olan taraftır. Özetle Smith, sınıf farklılıklarının temelini mülkiyet yapısında yani toprak, emek ve sermaye sahipliği çerçevesinde görmektedir. Ayrıca Smith'in sınıfsal yapılara yaklaşımı, özellikle kendisinin sürekli vurgu yaptığı iş bölümü üzerinden de şekillenmektedir.

Marx'ın sınıf teorisi ise, sınıf çatışması eksenindedir. Marx, gelişmiş bir kapitalist toplumda kapitalistler ve proletarya olmak üzere yalnızca iki sınıfın var olacağını belirtmiştir. Marx toplumların tarihini, sınıf mücadeleleri tarihi olarak gördüğünü söylerken; insanlığın yaşadığı tüm çağlarda tarihsel bir mücadelenin varlığına dikkat çekmek istemiştir. Marx'ın sınıf teorisinin temel katkıları, toplumsal sınıfları üretim koşullarına göre ayırması ve sınıf mücadelesi yoluyla toplumsal gelişmenin mümkün olabileceğini ifade etmesidir.

Marx ile Smith'in sınıf yaklaşımları arasındaki ayrışma temel olarak sınıf mücadelesinin niteliğindedir. Smith, sınıfları Marx gibi tarihsel bir kategori ve üretim ilişkilerinden doğan unsurlar olarak görmediğinden; Marx'ın sınıflara dair görüşlerindeki bazı noktaları henüz fark edememiştir. Bu açıdan iki iktisatçının sınıf teorileri arasında üç farkın olduğu söylenebilir. Birincisi; Smith sınıfsal mücadelenin varlığını kabul ederken, bu mücadeleyle birlikte toplumsal refaha hizmet eden bir uyumun da doğabileceği şeklinde iyimserliğe sahiptir. Marx'taki sınıf mücadelesi ise uzlaşmaz bir karşıtlığa işaret eder. Kapitalist ile proletarya arasındaki mücadele, artık değere el koyma ve ücret pazarlığı meseleleri etrafında asla orta yolu bulunamayacak meselelerdir. İkinci fark, Smith'in sınıf mücadelesini sadece iş bölümü, eşitsizlik ve mülkiyet gibi olgular üzerinden ortaya koymasındadır. Marx'ta ise bu mücadele, üretim süreci içerisindeki ilişkilerin ayrıntıları üzerinden tasvir edilmektedir. Değeri üreten işçiler ve artığa el koyan kapitalistlerden oluşan üretim süreci, Marx'a göre uzlaşmaz sınıf karşıtlığının en büyük nedenidir. İkisi arasındaki son ve üçüncü fark, Marx'ın irdelediği sınıf mücadelesinin sonunda işçi sınıfının zaferiyle kapitalizmin yok olacağını ön görmesiyle;

Smith'in ise tabii düzen fikrini savunması ve sınıf mücadelesinin toplum içerisinde hiç kimsenin konumunu değiştirmeyeceğine inanmasıdır.

Kaynaklar

Aron, R. 1973. *Sınıf Mücadelesi*. çev. E. Güngör, İstanbul: MEB Basımevi.

Barnhart, R.K. 1988. ed. *Barnhart Dictionary of Etymology*, New York: H.W. Wilson, 1988.

Beneton, P. 1991. *Toplumsal Sınıflar*. çev. H. Dilli, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bloch, M. 1983. *Feodal Toplum*, çev. M. A. Kılıçbay, Ankara: Savaş Yayınları.

Bottomore, T.B. 1961. "Modern Cemiyette Sosyal Sınıflar", çev. A. Güriz, *AÜHF Dergisi*, C. 18 (1-4), 71-99.

Brewer, A. 1995. "Rent and Profit in the Wealth of Nations", *Scottish Journal of Political Economy*, 42 (2), 183-200.

Brewer, A. 2008. "Adam Smith's Stages of History", *University of Bristol Discussion Paper*, No. 601.

Clarke, S. 1991. *Marx, Marginalism and Modern Sociology: From Adam Smith to Max Weber*, London: Palgrave Macmillan.

Dobb, M. 1985. *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, çev. Feyza Kantur, İstanbul: İletişim Yayınları.

Dobb, M. 1992. *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, çev. F. Akar, İstanbul: Belge Yayınları.

Finley, M. I. 1973. *The Ancient Economy*. Berkeley: University of California Press.

Higley, J. 2010. "Elite Theory and Elites". In: K. Leicht and J.C. Jenkins, Eds., *Handbook of Politics State and Society in Global Perspective*. New York: Springer, 161-176.

Huberman, L. 1974. *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Murat Belge, İstanbul: Bilim Yayınları.

Infantino, L. 1998. *Individualism in Modern Thought: From Smith to Hayek*, Routledge, London.

Jacoby, R. 1978. "Political Economy and Class Unconsciousness", *Theory and Society*, 5 (1), 11-18.

Katz, C.J. 1992. "Marx on the Peasantry: Class in Itself or Class in Struggle?", *The Review of Politics*, 54 (1), 50-71.

Kılıçbay, M.A. 1982. *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*. Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF Yayını No: 8.

Kolegar, F. 1967. "The Elite and the Ruling Class: Pareto and Mosca Re-Examined", *The Review of Politics*, 29 (3), 354-369.

Long, R.T. 1998. "Toward a Libertarian Theory of Class", *Social Philosophy & Policy Foundation*, 15 (1), 303-349.

Marx, K. 1996. *Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850*, çev. S. Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. 2005. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. 2006. *Kapital II. Cilt*, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. 2011. *Kapital I. Cilt*, çev. M. Selik ve N. Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K., Engels, F.; *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, çev. M. Erdost, Ankara: Sol Yayınları, 2009.

Milios, J. 2000. "Social Classes in Classical and Marxist Political Economy", *American Journal of Economics and Sociology*, 59 (2), 283-302.

Ollman, B. 1968. "Marx's Use of 'Class'", *The American Journal of Sociology*, 73 (5), 573-580.

Öngen, T. 1994. *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Öngen, T. 2002. "Marx ve Sınıf", *Praksis*, 8, 9-28.

Pack, S. 1991. *Capitalism as a Moral System: Adam Smith's Critique of the Free Market Economy*, Cheltenham: Edward Elgar.

Pack, S. 2010. *Aristotle, Adam Smith and Karl Marx*, Cheltenham: Edward Elgar.

Patnaik, P. 2000. "Notes on the Concept of Class", *Social Scientist*, 29 (9), 3-11.

Perelman, M. 2010. "Adam Smith: Class, Labor, and the Industrial Revolution", *Journal of Economic Behavior & Organization*, 76, 481-496.

Rima, I.H. 1998. "Class Conflict and Adam Smith's Stages of Social History", *Journal of the History of Economic Thought*, 20 (1), 103-113.

Sau, R. 1980. "Class Struggles, Economic Laws and Historical Materialism", *Social Scientist*, 9 (2/3), 3-11.

Skinner, A. 1999. "Analytical Introduction", In A. Smith *The Wealth of Nations*, London: Penguin Books.

Smith, A. 2012. *Milletlerin Zenginliği*. çev. H. Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Song, H.H. 1997. "Adam Smith' Conception of the Social Relations of Production", *The European Journal of the History of Economic Thought*, 4 (1), 23-42.

Şenel, A. 2008. *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Therborn, G. 1980. *Science, Class and Society: on the Formation of Sociology and Historical Materialism*, London: Verso.

Viner, J. 1927. “Adam Smith and Laissez Faire”, *Journal of Political Economy*, 35 (2), 198-232.

Weber, M. 2003. *Sosyoloji Yazıları*, çev. T. Parla, İstanbul: İletişim Yayınları.

Wood, E. M. 2001. “İlişki ve Süreç Olarak Sınıf”, *Praksis*, 1, 92-119.

Wood, E.M. 2003. *Kapitalizmin Kökeni*, çev. A.C. Aşkın, Ankara: Epos Yayınları.